

тем – второго пришествія Христа, восхищення Церкви, загробної життя. Автором обосновується висновок про те, що в постмодерністській протестантській есхатології існує тенденція актуалізації ідеї втілення Царства Божього, як парадигми, яка визначає всі сфери церковного буття.

Ключеві слова: есхатологія, Царство Божіє, друге пришествіє Христа, учення об аде.

Roman Soloviy's article "The kingdom of God is here and now: Protestant eschatology, in the context of postmodernism (B.Maklaren and R.Bell)" focuses on the main aspects of the Protestant eschatology in the context of post-modernity. Based on the example of Brian McLaren's and Rob Bell's theological constructions Roman Soloviy analyzes the interpretation of the major eschatological themes – the second coming of Christ, the rapture of the Church, the afterlife in post-modern theology. The author substantiates the conclusion that in the post-modern Protestant eschatology there is a tendency to actualize the idea of incarnation of the Kingdom of God here and now, as a paradigm that defines all aspects of church life.

Keywords: Eschatology, Kingdom of God, the second coming of Christ, the doctrine of hell.

Антон ЛЕЩИНСЬКИЙ (Київ)

КОНФЛІКТ МІЖ РОСІЙСЬКИМ ТЕОСОФСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ ТА МІЖНАРОДНИМ ЦЕНТРОМ РЕРІХІВ ДОВКОЛА «НЕКАНОНІЧНИХ» КНИГ ЦИКЛУ «АГНІ-ЙОГА» ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РЕРІХІВСЬКОГО РУХУ

Постановка проблеми. На сьогодні вчення Живої Етики та його інституція-носії – рерихівський рух - є порівняно мало досліджена з боку академічного релігієзнавства. Такий стан є характерним як для зарубіжного, так і для вітчизняного релігієзнавства. Між тим рерихівський рух та сповідуване ним вчення, котре ще два десятиліття тому було активно пропаговане у широких масах, на сьогодні лишається суб'єктом міжнародного релігійного життя. Осередки цього руху наявні і в Україні. Специфіка ж їх сучасного стану така, що вони мають значні зв'язки з пострадянським рерихівським рухом і беруть в такий спосіб участь у характерних для цього руху процесах. Проте як загальні, так і окремі процеси, що розвиваються у рерихівському русі загалом, знаходяться нині поза науковим висвітленням їх сучасним академічним релігієзнавством.

Стан дослідження цієї нетрадиційної релігійної течії у сучасному академічному релігієзнавстві відтак є також порівняно низьким. Серйозне дослідження цієї тематики зарубіжними фахівцями розпочалося відносно недавно. Перші наукові праці з теми, дотичної до теми реріхівського руху, були випущені у Британії та США у 80-х та 90-х роках минулого століття; однак вони були присвячені не стільки власне реріхівському руху, скільки теософії О.П. Блаватської, з якою вчення Реріхів має ідеологічні зв'язки. Зарубіжні англomовні праці, присвячені саме реріхівському руху та дослідженням Живої Етики як новітньої релігійної доктрини, на сьогодні взагалі не є широко відомими. Не в кращому стані знаходиться ця тематика і в російськомовному релігієзнавстві. На сьогодні відомі лише дві значні роботи, присвячені проте не стільки релігієзнавчому дослідженню реріхівського руху та його віросповідних доктрин, скільки персонам засновників вчення Живої Етики. Першою такою працею є докторська дисертація історика В.А. Росова «Русско-американские экспедиции Н.К. Рериха в Центральную Азию (1920-е и 1930-е годы)», другою – книга історика-сходознавця О.І. Андрєєва «Гималайское братство: теософский миф и его творцы». Обидві праці побачили світ протягом минулого десятиліття. Що стосується релігієзнавчих робіт з теми сучасного стану реріхівського руху, то автор може назвати хіба що кандидатську дисертацію російської дослідниці Т.К. Симанженкової «Движение последователей Рерихов в современной России: философские истоки и тенденции эволюции». В Україні ж, наскільки відомо авторові цієї статті, серйозних релігієзнавчих досліджень з теми вчення Живої Етики та реріхівського руху не проводилося. Таким чином, стан розробленості цієї теми у нинішньому релігієзнавстві напрочуд відповідає характеристиці, даної йому П.Г. Носачовим: «На цю тему... існує колосальна кількість літератури, але практично вся вона написана з позицій прихильників даних теорій (тобто, вчення Реріхів – *А.Л.*)».¹²⁹

Мета даної статті не є проведення загального релігієзнавчого аналізу сучасного реріхівського руху та його ідеології. Вона є значно вужчою, а саме – зосередити увагу на конкретній події, що відбулася у пострадянському реріхівському русі на початку минулого десятиліття і мала значний вплив на зміни, що стосувалися як пострадянського реріхівського руху, так і реріхівського руху в цілому. Тому нижче в статті піде мова про конфлікт довкола так званих «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога», що стався у російському реріхівському русі 2002 році і чії відголоски тривають там і досі. **Завданням** же даної статті є висвітлити цю подію та продемонструвати її значення для стану сучасного реріхівського руху, виходячи з академічних, історико-релігієзнавчих позицій.

¹²⁹ Носачёв П.Г. Рецензия на книгу Андреева А.И. «Гималайское Братство: Теософский миф и его творцы». – [електронний ресурс]. – pstg.ru/download/1264181516 rez9.pdf.

1. Поява «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога» та конфлікт довкола них у реріхівському та теософському середовищах. На початку 2002 року у Росії спалахнув конфлікт між Російським Теософським Товариством¹³⁰ та Міжнародним Центром Реріхів¹³¹. Причиною конфлікту став випуск книг «Агні-Йога. Високий Шлях» та «Агні-Йога. Одкровення» видавництвом «Сфера» Російського Теософського Товариства. В обох книгах перед основним текстом були вміщені анотації та слово від редакції, присвячені їх представленню читачеві. Зокрема, в анотації до книги «Одкровення» було сказано наступне: «До недавнього часу Вчення Агні-Йоги було доступним російському читачеві у вигляді 12 книг¹³², що вийшли в 15 випусках протягом 20-30-х років минулого століття. Через ряд об'єктивних причин О.І. Реріх при укладанні цих книг не могла включити до їх складу всі матеріали зі своїх регулярних бесід із Вчителем. У результаті ці найдетальніші записи були збережені лише у рукописному вигляді. Том «Одкровення» представляє собою практично повне зібрання записів Олени Іванівни, Миколи Костянтиновича і навіть Юрія Миколайовича Реріхів. Ці записи по суті є неопублікованими параграфами Живої Етики. Ці матеріали з агні-йогічної спадщини основоположників Живої Етики стануть унікальним доповненням до вже випущеного чотирьохтомного видання канонічних книг найбільшого Одкровення ХХ ст.»¹³³ Анотація, розміщена у першому томі «Високого

¹³⁰ Російське Теософське Товариство (рос. Российское Теософское Общество, РТО) – релігійно-громадська організація, заснована у 1991-1992 роках на базі громадської просвітницької організації «Світ через Культуру». При заснуванні було проголошене правонаступницею Російського Теософського Товариства, що діяло на теренах Російської імперії у 1908-1918 рр. До недавнього часу існувало поза інституційними межами Міжнародного Теософського Товариства (з центром в Ад'ярі, Індія, шт. Тамілнад). Вело, зокрема, широку видавничу діяльність (публікація книг О.П. Блаватської, Реріхів та ін.; випуск часопису «Вестник Теософии»). У другій половині першого десятиліття ХХІ ст. через внутрішню кризу припинило активну діяльність. У 2008 році частина товариства була реорганізована у групу окремих лож, включених у Міжнародне Теософське Товариство. Нині ці ложі існують у РФ поряд з іншими осередками колишнього РТО, незалежними від Ад'ярського центру.

¹³¹ Міжнародний Центр Реріхів, МЦР (відомий раніше також як Московський Міжнародний Центр Реріхів (ММЦР)). Це є одна із найвпливовіших організацій реріхівського руху на пострадянському просторі, найбільш активний із сучасних претендентів на роль головного координатора діяльності всього реріхівського руху.

¹³² Пасаж про дванадцять книг вчення Живої Етики є відголоском поширеної серед послідовників Агні-Йоги тенденції до розгляду окремих частин деяких із дев'яти книг циклу як самостійних томів. Через це перелік «канонічних» книг Живої Етики традиційно виглядає наступним чином: 1. Листя Саду Морії. Т.1. («Поклик»); 2. Листя Саду Морії. Т.2. («Осяяння»); 3. Община; 4. Агні-Йога; 5. Безмежність, Ч<астини> І,ІІ; 6. Ієрархія; 7. Серце; 8. Світ Вогняний, Ч.І; 9. Світ Вогняний, Ч.ІІ; 10. Світ Вогняний, Ч.ІІІ; 11. Аум; 12. Братство [5. – С. 446].

¹³³ Агни-Йога. Откровение. 1920-1941. – М., 2002. – С. 4.

Шляху», повідомляла читача: «Двохтомник «Високий Шлях» - найдетальніше зібрання вказівок та настанов, звернених до О.І. та М.К. Реріхів, як до найближчих учнів, що проходили практичний досвід Агні-Йоги».¹³⁴ Завершувалася анотація такою фразою: «Цей унікальний матеріал є безцінним доповненням до книг Агні-Йоги».¹³⁵

Окрім процитованих вище анотацій, книга «Одкровення» містила ще один цікавий додаток від видавництва – бібліографію вчення Живої Етики. В ній до основних дев'яти книг циклу Агні-Йога було додано ще чотири – «Настанова вождю», «Надземне», «Одкровення» та «Високий Шлях»; втім остання книга визначалася тут як «додаткова література».¹³⁶ Нарешті, у матеріалах видавництва, поданих у «Одкровенні», чи не вперше на пострадянських теренах, було вжито слово «канон» щодо зібрання книг циклу «Агні-Йога». Воно було вжито тут п'ять разів – один раз у анотації і чотири рази у слові від редакції, яке, зокрема, завершувалося наступною сентенцією: «Поza сумнівами, що ця книга («Одкровення» – А.Л.), що не тільки значно доповнює канонічний текст Агні-Йоги, але і проливає нове світло на численні найважливіші питання та аспекти Вчення, стане і новим відкриттям, і воістину новим Одкровенням для всіх послідовників Живої Етики».¹³⁷ Таким чином, з подачі теософського видавництва канон книг Живої Етики отримував власне назву канону, оновлену версію своєї бібліографії та ще чотири книги на додачу до загальноприйнятих раніше дев'яти.

Першим реріхівським осередком, який відреагував на появу новинки, став Міжнародний Центр Реріхів (МЦР). Його реакція була украй негативною. 12 лютого 2002 року Перший віце-президент МЦР Л.В.Шапошнікова опублікувала статтю під назвою «Зрадники». В ній вона обвинувачувала видавництво «Сфера» у «незаконній публікації щоденників Олени Іванівни Реріх за 1920-1935 роки».¹³⁸ У статті також висловлювалися звинувачення на адресу виконавчого директора Нью-Йоркського Музею ім. М.К. Реріха та діяча американського реріхівського руху Данієля Ентіна, що співробітничав з видавництвом «Сфера» упродовж підготовки «Високого Шляху» та «Одкровення» до друку. Стаття містила значний екскурс в історію щоденників О.І. Реріх і виносила своєрідний вердикт додатковим томам «Агні-Йоги» як копії, доволіно скомпонованій видавництвом «Сфера» на базі

¹³⁴ Агні-Йога. Високий Путь. Часть 1. – М., 2002. – С. 4.

¹³⁵ Там само. – С. 4.

¹³⁶ Там само. – С. 495.

¹³⁷ Там само. – С. 7

¹³⁸ Шапошнікова Л.В. Обратимся к фактам.// МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php? 992 – page 2.

щоденникових записів О.І. Реріх. «Що, власне кажучи, зробив Попов¹³⁹? – писала Л.В. Шапошнікова - Він зібрав не включені Оленою Іванівною, за самим серйозних причин, її бесіди з Учителем за ті ж роки, що й опубліковані (1920-1935) нею і змайстрував з них за власним розумінням «продовження» Агні-Йоги, або ж Живої Етики».¹⁴⁰

Обнародування цієї статті стало сигналом для старту відкритого конфлікту. Далі зіткнення між РТО та МРЦ протікало у двох сферах – публіцистичній та юридичній. На редакцію «Сфери» та на Д.Ентіна обрушилася злива протестних листів від різних регіональних осередків реріхівського руху, вірних Міжнародному Центру Реріхів. Цікаво, однак, що частина російських реріхівських організацій, зокрема таких як Сибірське Реріхівське Товариство,¹⁴¹ навпаки, підтримала Попова і Ентіна; завдяки цьому розкол у пострадянському реріхівському русі поглибився. Паралельно МЦР ініціював початок кримінальної справи проти видавництва «Сфера» у зв'язку з порушенням авторських прав О.І. Реріх та її останньої волі відносно її творчої спадщини¹⁴². Проте відкритій фазі конфлікту між РТО та МРЦ передувала прихована фаза.

24 січня 2002 року, коли завершувалася підготовка до видання книг «Високий Шлях» та «Одкровення», директор видавництва «Сфера» С. Пілішек та головний редактор «Сфери» Д.Попов отримали лист від віце-президента

¹³⁹ Попов Д.Н. – на той час, головний редактор видавництва «Сфера», член групи укладачів та відповідальний редактор видання книг «Високий Шлях» та «Одкровення».

¹⁴⁰ Шапошнікова Л.В. Обратимся к фактам // МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 2.

¹⁴¹ Сибірське Реріхівське Товариство (рос. Сибирское Рериховское Общество, СибРО) – інший впливовий осередок російського реріхівського руху. Було засноване Н.Д. Спіріною (1911-2004), ученицею Б.Н.Абрамова (1897-1972), що відомий серед реріхівців як один з учнів М.К.Реріха та автор книги «Грані Агні-Йоги».

¹⁴² Припинене рішенням Московської прокуратури від 5 серпня 2002 року за відсутністю складу злочину [Определение Зюзинского районного суда г.Москвы о прекращении производства по делу иска МЦР к ООО «Издательство Сфера» от 15 апреля 2005 года (копия) // МЦР против ООО «Издательство Сфера» - хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 3]. Остаточні юридичні справи проти видавництва «Сфера» було припинено 15 квітня 2005 року. Саме тоді Зюзінський районний суд м. Москви визначив припинення позову МЦР про стягнення 5 млн. рублів з видавництв «Сфера», «Видавництво Духовної літератури» та Державного унітарного поліграфічно-видавничого підприємства «Вятка» через відмову МРЦ від свого позову [Постановление Прокуратуры Центрального Административного Округа г. Москвы о прекращении уголовного дела №204052 от 5 августа 2002 года (копия) // МЦР против ООО «Издательство Сфера» - хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 3].

МЦР В. Моргачова. В листі говорилося про виключні керівні повноваження Л.В. Шапошнікової, наданій їй С.М. Реріхом, та висловлювалося попередження про те, що опублікування щоденників О.І. Реріх без санкції Шапошнікової не може бути допущеним і є оскверненням сокровених записів О.І. Завершувався лист вимогами надати підтвердження повноважень «Сфери» на подібну публікацію та вимогами призупинити підготовку книг «Високий Шлях» та «Одкровення» до видання. У іншому разі МЦР погрожував застосувати до видавництва «Сфера» та його керівництва самі жорсткі заходи у межах законодавства.¹⁴³

Початок листа містив об'ємну цитату зі «Звернення С.М. Реріха до реріхівських товариств Росії та інших незалежних держав» від 26 квітня 1992 року, де, між іншим, є наступний пасаж: «Небажання рахуватися з її (Шапошнікової Л.В. – *А.Л.*) думкою призвело до самовільної та несвоєчасної публікації таких робіт, як «Надземне» і «Настанова вождеві». Така самовільна видавнича діяльність викликає у мене глибоку тривогу. Час публікації ряду робіт, до яких були причетні мої батьки Олена Іванівна та Микола Костянтинович Реріхи, ще не прийшов».¹⁴⁴

Таким чином, своїм протестом проти книг «Високий Шлях» та «Одкровення» МЦР оскаржив претензію видавців від РТО на введення вищезначених книг до «канону» Живої Етики. Дві інші книги – «Надземне» та «Настанова вождю», на «канонічності» яких наполягала «Сфера», отримували через цей протест невизначений статус серед загалу духовно-літературної спадщини О.І.Реріх.

2.1. Версії щодо походження «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога»: точка згоди. Обидва учасники конфлікту довкола «Високого Шляху» та «Одкровення» - і РТО і МЦР – сходилися на тому, що в основі їх текстів лежать справжні щоденникові записи О.І. Реріх. Звертаючись до історії походження цих документів, обидві групи одноставно згадували інцидент 1935 року. Тоді один із керівників американського музею Реріха у Нью-Йорку Л.Хорш¹⁴⁵ за допомогою юридичних махінацій влаштував виключення

¹⁴³ Письмо вице-президента МЦР Моргачёва В.Б. директору издательства «Сфера» Пилишеку С.В. и главному редактору издательства «Сфера» Попову Д.Н. от 24 января 2002 года // МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 1.

¹⁴⁴ Обращение С.Н. Рериха к рериховским обществам России и других независимых государствах. – [електронний ресурс] – <http://www.roerichs.com/Index.htm>; Письмо вице-президента МЦР Моргачёва В.Б. директору издательства «Сфера» Пилишеку С.В. и главному редактору издательства «Сфера» Попову Д.Н. от 24 января 2002 года // МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 1.

¹⁴⁵ Хорш, Луїс – один з членів правління Американського музею Реріха у Нью-Йорку, фінансовий директор музею (до 1935 р.), бізнесмен. Разом з своєю дружиною Нетті виступив у 1935 році ініціатором перестановок у керівництві нью-йоркського музею Реріха та захоплення музейного майна.

подружжя Реріхів зі списку керівників створеного ними музею та привласнив собі права виключного розпорядження музейним майном. Судовий процес, розпочатий іншими членами правління музею проти Хорша, не дав позитивних результатів і музейне майно – картини М.К. Реріха, письмові документи та інша нерухомість - залишилися у розпорядженні остьаннього. Самі Реріхи не мали можливості особисто втрутитися у цей процес: махінація Хорша була пророблена у їхню відсутність, саме під час другої великої азійської експедиції Реріха.¹⁴⁶ Крім того, юридичні формальності були закручені довкола справи Реріхів таким чином, що при поверненні до США М.К.Реріх ризикував бути ув'язненим з обвинуваченням про ухилянні від сплати податків¹⁴⁷. Відтак, повернення Реріхів та їх безпосередня участь у конфлікті довкола музею були на той час неможливими. Фактично, діяльність Хорша призвела до тимчасового колапсу музею Реріха в Нью-Йорку: нормальне функціонування музею було відновлено лише згодом, у 1949 році¹⁴⁸ завдяки діяльності Зінаїди Фосдік (Ліхтман)¹⁴⁹.

Серед захопленого Хоршем майна були так звані «щоденники-манускрипти»¹⁵⁰ Олени Іванівни Реріх, передані за кілька років до того на збереження дружині Хорша Нетті. Вони містили особисті записи О.І. Реріх, в яких було занотовано адресовані їй та людям її найближчого оточення послання Вчителів Людства. В подальшому листуванні О.І. Реріх можна знайти неодноразові згадки про ці документи. Вони фігурують там то під вже згаданою назвою або ж попросту іменуються манускриптами. В листах О.І. Реріх, де згадуються ці документи, іноді описується зовнішній вигляд

¹⁴⁶ Беликов П.Ф., Князева В.П. Рерих. – М.: Молодая Гвардия, 1972. – С. 225-227.

¹⁴⁷ Як пише біограф М.К. Реріха П.Ф. Бєліков, «до їх послуг відшукались якісь параграфи закону, на основі котрих експедиційні суми, отримані Миколою Костянтиновичем, обклали крупним державним митом, і, лише сплативши його, художник міг би без страху показатися у США. Несплата мита передбачала арешт, про що Реріха і попередили» [Бєліков П.Ф., Князева В.П. Рерих. – М.: Молодая Гвардия, 1972. – С. 226].

¹⁴⁸ Книги Учения Живой Этики (бібліографія) // Письма Елены Ивановны Рерих. 1929-1938. – Т.1. // Письма Елены Ивановны Рерих. 1929-1938. В 2 томах. – Мн.: Белорусский фонд Рерихов, «ПРАМЕБ», 1992. – С. 583.

¹⁴⁹ Фосдік Зінаїда Григоріївна – відома також як Ліхтман, за прізвищем чоловіка (1883 – 1989). Це – американська сподвижниця подружжя Реріхів, член правління Американського музею Реріха у Нью-Йорку (з 1923 по 1935), директор Американського музею Реріха з 1949 р. Автор книги спогадів «Мої вчителі. Зустрічі з Реріхами».

¹⁵⁰ Письмо Е.И. Рерих Г.Плауту и Г.Дэвису от 14 января 1936 года // Шапошникова Л.В. Предатели. Статья Первого вице – президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920-1935 гг. – [електронний ресурс] – <http://www.roerichs.com>.

зошитів, у яких Реріх робила ці записи, їх кількість¹⁵¹, та вказуються дати періоду, який ці записи охоплюють, а також дати відсилки їх до Америки. В одному з таких листів О.І. Реріх стверджує: «...на щастя, оригінали я маю при собі, оскільки при наших переміщеннях я завжди остерігалась мати цінніший матеріал в одній копії».¹⁵²

Неодноразові вимоги, висловлені О.І. Реріх в її листах до Америки, про повернення їй манускриптів не мали успіху. Згодом подружжя Хорш просто продало ці запису архіву американського Амхерст-Колледжу (м. Амхерст, шт. Масачусетс), де вони зберігаються й понині. Саме ці манускрипти були, при співробітництві сучасного Американського музею Реріхів та особисто Даніеля Ентіна, надані видавництву «Сфера». Принаймні так до цього моменту розглядають історію походження «щоденників» Олени Іванівни Реріх Російське Теософське Товариство (в особі свого видавництва «Сфера») та Міжнародний Центр Реріхів.

2.2. Версії щодо походження «неканонічних» книг «Живої Етики»: точка розходження. Далі версії РТО та МЦР розходяться. Керівництва Американського музею Реріха та видавництва «Сфера» наполягають, що матеріали, котрі лягли в основу «Високого Шляху» та «Одкровення» є автентичними та ексклюзивними. Захищаючись від звинувачень МЦР у незаконності публікації цих матеріалів, вони посилаються на дозвіл на переклад та публікацію книг Живої Етики, даного керівництву

¹⁵¹ Письмо Е.И. Рерих Г.Плауту и Г.Дэвису от 14 января 1936 года // Шапошникова Л.В. Предатели. Статья Первого вице – президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920 – 1935 гг. – [електронний ресурс] - <http://www.roerichs.com>; Письмо Е.И. Рерих Г.Плауту и Г.Дэвису от 4 ноября 1936 года // Шапошникова Л.В. Предатели. Статья Первого вице – президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920 – 1935 гг. – [електронний ресурс] - <http://www.roerichs.com>; Письмо Е.И. Рерих Н.П. Серафиминой от 12 июня 1936 года // Шапошникова Л.В. Предатели. Статья Первого вице – президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920 – 1935 гг. – [електронний ресурс] - <http://www.roerichs.com>.

¹⁵² Письмо Е.И. Рерих Н.П. Серафиминой от 12 июня 1936 года // Шапошникова Л.В. Предатели. Статья Первого вице – президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920 – 1935 гг. – [електронний ресурс] – <http://www.roerichs.com>.

американського музею О.І. Реріх¹⁵³ і на негласний дозвіл С.Н.Реріха, що, за твердженням Д.Ентіна, було надано керівництву Американського музею Реріхів восени 1992 року. З цього приводу Д.Ентін писав віце-президенту МЦР В.Б. Моргачову: «...якось восени 1992 року ми розглядали те саме питання – про публікацію матеріалів з нашого архіву. У Кетрін¹⁵⁴ не було певної позиції з цього, і ми вирішили передзвонити Святославу Миколайовичу і запитати його думки та поради. Багато рішень було прийнято в результаті таких телефонних розмов... Коли я задав Святославу Миколайовичу наше питання, він відповів зараз же і дуже чітко: «Більше не повинно бути ніякої секретності. Всі матеріали повинні бути доступними!». Саме такою була його відповідь, і для нас вона стала вказівкою до дії».¹⁵⁵

Керівники і активісти Міжнародного Центру Реріхів обстоюють іншу версію. Вони заявляють, що щоденникові записи О.І. Реріх, надані Американським музеєм Реріха та використані видавництвом «Сфера», є не оригіналами, а лише авторськими копіями, переданими О.І. Реріх американським соратникам засновників Живої Етики на зберігання і незаконно захопленими подружжям Хоршів під час інциденту 1935 року.¹⁵⁶ Також вони стверджують, що оригінали цих записів нібито зберігаються в архівах МЦР, куди вони потрапили після передачі Московському Музею ім. М.К. Реріха творчої спадщини сім'ї Реріх Святославом Миколайовичем Реріхом. Свої обвинувачення на адресу Американського музею Реріха та видавництва «Сфера» вони базують на двох аргументах – забороні О.І. Реріх на обнародуванні її щоденникових записів протягом певного терміну¹⁵⁷ та

¹⁵³ Йдеться про лист О.І. Реріх до З.Г. Фосдік від 22 березня 1948 року, в якому Реріх стверджує про надання права перекладу книг Агні-Йоги та їх публікації особисто Фосдік та її чоловікові Дадлі, котрі згодом очолили відновлений музей ім. М.К. Реріха у Нью-Йорку, керівником котрого у наш час виступає один з ініціаторів публікації «щоденників О.І. Реріх». За версією Ентіна та «Сфери», за заповітом З.Г.Фосдік, керівництву Нью-Йоркського Музею ім. М.К.Реріха надане право розпорядження записами О.І. Реріх, формальним хранителем котрих за свого життя була Фосдік.

¹⁵⁴ Кетрін Кемпбелл – одна з керівників Американського Музею Реріхів у Нью-Йорку та активістка американського реріхівського руху, соратниця З.Г. Фосдік.

¹⁵⁵ Письмо исполнительного директора Американского музея Рериха Д.Энтина вице-президенту МЦР Моргачёву В.Б. от 31 января 2002 года.// МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 1.

¹⁵⁶ Шапошникова Л.В. Предатели. Стаття Первого вице-президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920-1935 гг. – [електронний ресурс] – <http://www.roerichs.com>.

¹⁵⁷ У своїй статті «Звернемося до фактів (про документи, що стосуються видання щоденників О.І. Реріх)» від 6 квітня 2002 року Л.В.Шапошнікова цитує лист О.І. Реріх до З.Г. Фосдік від 20 серпня 1954 року: «Вогняний Досвід також буде відображений, і

підтвердження цієї заборони з боку С.М.Реріха, який після смерті батьків став єдиним спадкоємцем і розпорядником їх творчої спадщини. З огляду на цю заборону, МЦР заявляє, що сам не публікує вищезначені записи і рішуче засуджує будь-які спроби опублікування цих текстів іншими реріхівськими товариствами. На основі цього керівництво МЦР проголошує про несвоєчасність цих публікацій та звинувачує РТО і американську гілку реріхівського руху у «злочинному» порушенні авторських прав О.І. Реріх та її волі відносно цих текстів, а відтак і у зраді справи Реріхів і реріхівського руху. Апелюючи до епістолярної спадщини О.І. Реріх та С.М. Реріха, апологети від МЦР доводять, що щоденники О.І. Реріх були віддані Американському музею Реріха лише на зберігання без будь-якого права на публікацію, і ні за життя О.І. Реріх, ні після її смерті ніхто ніякого права на видання цих щоденників керівництву Нью-Йоркського Музею М.К. Реріха не надавав.¹⁵⁸ Згаданий вище лист від 22 березня 1948 року, мовляв, стосується саме «канонічних» книг Живої Етики, виданих за життя засновників і не має жодного відношення до особистих щоденників О.І. Реріх.

Нарешті, МЦР проголошує книги «Одкровення» та «Високий Шлях» лише копіляціями, скомпонованими видавництвом «Сфера» на основі справжніх щоденникових записів О.І. Реріх, але не відтворенням цих записів. З метою це довести, головний редактор публікаторського відділу МЦР Т.О. Книжник видала у квітні 2002 року об'ємну статтю під назвою «Одкровення від «Сфери»». Кілька зауважень про рівень наукової та текстологічної підготовки книг «Агни Йога: Одкровення» та «Агни Йога: Високий Шлях». В цій статті, вона, порівнюючи текст щоденників О.І. Реріхів та книг «Одкровення» і «Високий Шлях», намагається показати, де і як саме упорядники двох останніх книг вдаються до текстової компоновки оригінальних записів.¹⁵⁹

Доки тривав конфлікт між «Сферою» та МЦР довкола «Високого Шляху» та «Одкровення», проблеми двох інших книг, доданих «Сферою» до канону Живої Етики – «Надземного» та «Настанови вождю» - жодна з

мені Сказано зібрати те, що залишиться зі співробітниками найближчими. Все інше буде зберігатися в особливому місці, та, імовірно, буде доступне для ознайомлення не раніше ста років після мого відходу» [Шапошникова Л.В. Обратимся к фактам // МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 2].

¹⁵⁸ Шапошникова Л.В. Предатели. Стаття Первого вице-президента Международного Центра Рерихов, Генерального директора Музея имени Н.К. Рериха Людмилы Васильевны Шапошниковой в связи с незаконной публикацией издательством "Сфера" дневников Елены Ивановны Рерих за 1920 – 1935 гг. – [електронний ресурс] – <http://www.roerichs.com>.

¹⁵⁹ Книжник Т.О. Откровение от «Сферы». Несколько замечаний об уровне научной и текстологической подготовки книг «Агни Йога: Откровение» и «Агни Йога: Высокий Путь» // МЦР против ООО «Издательство Сфера» – хроника конфликта. – [електронний ресурс]. – agni-yoga.net/vbulletin/showthread.php?992 – page 2.

конфлікуючих сторін не торкалася. Єдиною згадкою про них була вже вказана вище цитата зі «Звернення...» С.М. Реріха в листі Моргачова. Таким чином, ці дві книги випали з уваги конфлікуючих і на сьогодні не існує прямого і недвозначного оскарження канонічного статусу цих книг ні з боку МЦР, ні з боку якого-небудь іншого реріхівського осередку; так само, як немає інших заяв від інших реріхівських угруповань, які підтримували б утвердження «Сфери» про канонічність «Надземного» та «Настанови вождю».

3. Наслідки появи «неканонічних» книг «Агні-Йоги» та конфлікту довкола них. Поява «неканонічних» додатків до циклу «Агні-Йога» та конфлікт довкола них мав ряд значних для реріхівського руху наслідків. По-перше, завдяки позиціям РТТ та МЦР, було загострено питання про цикл «Агні-Йога» саме як про канон вчення Живої Етики, а також питання про правомірність додатків до нього інших текстів зі спадщини засновників руху. По-друге, через згадані вище позиції, додатки до канону «Агні-Йоги», виконані видавництвом РТТ «Сфера», нині загалом мають у реріхівському русі невизначений статус і не можуть вважатися загальноприйнятим доповненням до канонічного дев'ятикнижжя. По-третє, зацікавленість, яку книги «Одкровення» і «Високий Шлях» викликали у реріхівському русі, спричинили спроби перегляду персон засновників вчення Живої Етики та їх особистої історії. Відомою спробою такого перегляду на сьогодні є книга В.А. Росова «Микола Реріх – вісник Звенигорода» та написана на основі того ж самого матеріалу докторська дисертація цього автора¹⁶⁰, котрий у обох своїх працях використав опубліковані «щоденники-манускрипти» О.І. Реріх як одне з основних джерел. До того ж, ці книги привернули до себе увагу фахівців від науки – істориків, сходознавців та релігієзнавців, для яких вони також виступили як джерела для дослідження¹⁶¹. Ці тенденції зрештою зіграли свою роль у ініціюванні Міжнародним Центром Реріхів, чия позиція щодо «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога» лишається непримиримою, апологетичної за своєю суттю інформаційної кампанії під назвою «На захист імені та спадщини сім'ї Реріхів». Завдяки цій кампанії протистояння різних реріхівських угруповань у пострадянському русі загострилося, отримало чіткий ідеологічний підтекст і вийшло на міжнародний рівень¹⁶². До того ж,

¹⁶⁰ Росов Володимир Андрійович – доктор історичних наук, сходознавець. Спеціаліст з біографії М.К.Реріха, відомий діяч пострадянського реріхівського руху. Брав участь у створенні Радянського Фонду Реріхів. За часів СРСР був керівником музею-садиби Реріхів у Ізварі; нині – завідувач відділу спадщини Реріхів у Музеї Мистецтв Народів Сходу в Москві.

¹⁶¹ Одним з таких крупних досліджень сьогодні є праця російського історика і сходознавця Андрєєва О.І. «Гималайское братство: Теософский миф и его творцы», видрукувана в Москві в 2008 році.

¹⁶² Окрім МЦР та РТТ, у конфлікті довкола «Одкровення» та «Високого Шляху» було задіяне американське «Товариство Агні-Йоги» (Agni Yoga Society) в особі керівництва

виникли сприятливі передумови для виникнення конфлікту між МЦР, підтримуваного організаціями-сателітами, та академічним середовищем. У цьому конфлікті представники МЦР та лояльних до нього реріхівських угруповань виступають з критикою на адресу вчених, що намагаються досліджувати історію реріхівського руху та біографії його засновників, спираючись на опубліковані «Сферою» «щоденники-манускрипти» О.І. Реріх. Нарешті, конфлікт довкола «неканонічних» текстів циклу «Агні-Йога» послужив однією з причин прийняття МЦР та рядом інших російських реріхівських угруповань так званої «Декларації 12 лютого 2003 року¹⁶³», яка фактично закріпила розкол сучасного реріхівського руху на офіційному рівні.

Висновки. Отже, поява «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога» сприяла загостренню внутрішніх конфліктів, характерних для пострадянського реріхівського середовища. Вона спричинила відкритий конфлікт між двома значними суб'єктами пострадянського реріхівського руху – Російським Теософським Товариством та Міжнародним Центром Реріхів. Сам цей конфлікт сприяв поглибленню конкуренції за пріоритет всередині реріхівського руху і наданні цій конкуренції ідеологічного смислу. Окрім того, завдяки цьому конфлікту у реріхівському русі чітко постало питання про канон віросповідної літератури та додатки до нього, що, у свою чергу, може розглядатися як черговий виток у процесі формування корпусу віросповідної літератури в середовищі послідовників Агні-Йоги.

Нью-Йоркського Музею Реріхів. Пізніше, в рамках апологетичної кампанії, запровадженої МЦР, його представники виступили з критикою на адресу Міжнародної Асоціації «Мир через Культуру», чії автономні гілки є в Європі та Америці. Таким чином, сьогоднішній конфлікт у реріхівському русі має справді міжнародний масштаб.

¹⁶³ Повна назва цього документу українською виглядає так: «Декларація учасників Міжнародного Реріхівського руху, що об'єдналися в ім'я виконання і захисту волі Реріхів». В цьому документі обстоюється виключне право Міжнародного Центру Реріхів на роль головного ідеологічного і фактичного спадкоємця сім'ї Реріхів та основного координатора діяльності всього реріхівського руху. Також у «Декларації...» загострено питання про необхідність захисту спадщини Реріхів – як ідейної, так і матеріальної – від зазіхань з боку зовнішніх противників вчення Живої Етики та «зрадників» з числа інших реріхівських угруповань, чия позиція та погляди розходяться з позицією і поглядами МЦР. Відтак, у «Декларації...» реріхівський рух розділено на власне реріхівців та «лже-реріхівців». Також у «Декларації...» наведено критерії визначення осіб та організацій, які, за установкою МЦР, «до Міжнародного Реріхівського руху не мають відношення» [Беликов П.Ф., Князева В.П. Реріх. – Москва: Молодая Гвардия, 1972].

А н о т а ц і я

Статтю **Антон Лещинського «Конфлікт між Російським теософським Товариством та Міжнародним Центром Реріхів довкола «неканонічних» книг циклу «Агні-Йога» та його значення для реріхівського руху»** присвячено розгляду процесів становлення сучасного реріхівського руху та особливостям конкуренції різних осередків всередині нього. Центральною темою статті є огляд конфліктів та змагань довкола так званих «неканонічних» текстів Агні-Йоги, що вирують у сучасному реріхівському русі та вплив цих конфліктів на його теперішній стан.

Ключові слова: апологетика, вчення Живої Етики, канон, неканонічні книги, процес становлення, Реріхівський рух, цикл «Агні –Йога».

Статья **Антон Лещинского «Конфликт между Российским Теософским Обществом и Международным Центром Рерихов вокруг «неканонических» книг цикла «Агни-Йога» и его значение для рериховского движения»** посвящена рассмотрению процессов становления современного рериховского движения и особенностям конкуренции между разными группировками внутри него. Центральной темой статьи является обзор конфликтов и борьбы вокруг так называемых «неканонических» текстов Агни-Йоги, бурлящие в современном рериховском движении и влиянии этих конфликтов на его нынешнее состояние.

Ключевые слова: учение Живой Этики, канон, неканонические книги, процесс становления, рериховское движение, цикл «Агни-Йога»

In the article of **Anton Leshchynskyi “The Conflict of Russian Theosophical Society and International Roerich Centre for “non-canonical” books of “Agni Yoga” and Meaning of this conflict for Roerich Movement”** the author surveys processes of formation of modern Roerich Movement and rivalry of factions within this movement. The main theme of the article is review of conflicts around so-called “non-canonical” texts of Agni Yoga books cycle in modern Roerich Movement, and influence of this conflict, which affects the current circumstance of that movement.

Keywords: apologetics, Living Ethics Teaching, canon, non-canonical books, process of formation, Roerich Movement, “Agni Yoga” books cycle.